

Irano-Islamic Research in Politics, Vol.4, No1, 101-131.

The impact of Nahj al-Balagha sermons on the formulation of educational policies in the Islamic system with a governmental jurisprudence approach¹

Hadi Esmailzadeh²

Hassan Fallah Ahmad Chali³

Rahman Valizadeh⁴

Abstract

Nahj al-Balagha, as one of the original Islamic texts and a precious heritage of religious and human culture, has a special place among Islamic works. This noble book, which is a collection of sermons, letters and valuable wisdoms of Imam Ali (AS), is in fact considered a manifestation of religious rationality and divine justice in the fields of government, politics, society and human education. In Nahj al-Balagha, Imam Ali (AS) has expressed the principles of individual and social life in the form of profound moral and political concepts with a comprehensive and all-round view. Therefore, Nahj al-Balagha is not only a book for individual worship and morality, but also a charter for regulating the relations between the ruler and the people, the basis of social justice, and the political and spiritual education of the Islamic society. Among the concepts reflected in Nahj al-Balagha, the relationship between religion and politics is of particular importance. Imam Ali (AS) considers politics to be an inseparable part of religion and believes that true politics is in line with servitude and service to God. For this reason, his view of government is not as a tool for power-seeking, but as a divine responsibility for the realization of justice, freedom, rational growth, and religious education of society. As stated in the words of the Imam, government is valuable when it can be used

¹. Received: 09/02/2025; Accepted: 20/04/2025; Printed: 21/04/2025

². Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran. hadi.smailzadeh@iau.ac.ir

³. Department of Islamic Religions and Mysticism, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran. hfallah.037@iau.ac.ir (Corresponding Author)

⁴. Department of Jurisprudence and Fundamentals of Islamic Law, Babol Branch, Islamic Azad University, Babol, Iran. rahman.valizadeh@iau.ac.ir

to achieve justice, establish justice, and preserve human dignity, not for show-off and domination. This fundamental view makes Nahj al-Balagha known as both a rich source for establishing governmental jurisprudence and an inspiring reference for formulating educational policies in the Islamic system. As a branch of Islamic jurisprudence, governmental jurisprudence deals with the administration of society based on revelation, reason, and tradition. This jurisprudence forms the theoretical and practical foundation of the Islamic government and provides a clear framework for regulating the relations between the people, the government, and the rulers. Relying on religious sources, governmental jurisprudence not only deals with religious and individual rulings, but also clarifies the path for formulating social and political laws. Therefore, it can be said that governmental jurisprudence in the field of politics is a means of realizing religious goals in the form of social and governmental structures. In the context of political education, the teachings of Imam Ali (AS) in Nahj al-Balagha can also be viewed as a divine source. Political education is a process in which a person is raised with the values of justice, legalism, social participation, responsibility, and political awareness so that he can play an active role in organizing collective life. From this perspective, political acceptance does not mean blind obedience to power, but rather a sign of the rational and moral growth of an individual who makes decisions based on divine principles. The goals of political education from the perspective of Nahj al-Balagha can be summarized in several basic axes: creating a spirit of freethinking and intellectual independence, cultivating a sense of justice, expanding the spirit of peace and social security, and developing public education and awareness. Imam Ali (AS) always emphasized education and refinement as the two wings of human growth and did not consider political education possible without scientific and moral development. The principles of political education in Nahj al-Balagha are also based on human and moral values. Honesty, responsibility, meritocracy, keeping promises, tolerance and anti-oppression are among the most prominent of them. Imam Ali (AS) always emphasized competence, knowledge, piety and sincerity in selecting government officials and warned that government based on personal desires and relationalism provides the ground for corruption and ruin. In this regard, one of the most prominent political messages of the Imam is the call for unity of the Islamic nation and avoidance of division. From the Imam's perspective, unity does not mean same-mindedness, but rather solidarity on the path of truth and justice. The educational methods in Nahj al-Balagha also stem from the depth of the Imam's psychology and deep understanding of human nature.

These methods include increasing public awareness, creating love between the ruler and the people, using appropriate encouragement and punishment, continuously monitoring the performance of officials, and observing trustworthiness. In his letter to Malik al-Ashtar, which can be considered the charter of political education for the Islamic state, Imam Ali (AS) repeatedly emphasized the necessity of treating people fairly and creating love and trust between the governor and his subjects. On the other hand, Imam Ali (AS) firmly insisted on the responsibility of rulers before God and the people. He considered government to be a divine trust and repeatedly reminded that the ruler must be accountable for the slightest mistake. In his view, governmental jurisprudence is not only responsible for legislation and implementation, but also for safeguarding the moral conscience of society. Such an approach turns political education into a sacred process whose ultimate goal is the spiritual growth of man in a social context. Based on the findings of this research, it can be concluded that Nahj al-Balagha provides a complete model for educational policymaking within the framework of governmental jurisprudence. The teachings of Imam Ali (AS) have the potential to guide contemporary educational and political systems towards justice, rationality, and spirituality. If the Islamic government can act on these teachings, a generation will be raised that is endowed with religious consciousness, political insight, and social vision. Such a society will be resistant to deviation and injustice and will manifest divine ideals in everyday life.

Keywords: *Nahj al-Balagha, educational policies, Islamic, governmental jurisprudence.*

سیاست‌پژوهی اسلامی ایرانی، سال سوم، شماره چهارم (پیاپی دوازدهم) زمستان ۱۴۰۳، ۱۰۱-۱۳۱.

تأثیر خطبه‌های نهج‌البلاغه بر تدوین سیاست‌های تربیتی در نظام اسلامی با رویکرد فقه حکومتی

هادی اسماعیل‌زاده^۲

حسن فلاح احمدچالی^۳

رحمان ولی‌زاده^۴

چکیده

پژوهش حاضر به بررسی عمیق تأثیر خطبه‌های نهج‌البلاغه بر سیاست‌های تربیتی نظام اسلامی با تمرکز بر فقه حکومتی می‌پردازد. نهج‌البلاغه، به عنوان یک منبع غنی از آموزه‌های اخلاقی، اجتماعی، سیاسی و معنوی، می‌تواند به عنوان بستری برای تدوین سیاست‌های تربیتی کارآمد در یک نظام اسلامی به کار رود. فقه حکومتی، که مبنای شکل‌گیری دولت و سیاست‌های آن است، در این میان نقشی حیاتی در تربیت سیاسی جامعه ایفا می‌کند. این مقاله با بهره‌گیری از روش توصیفی-تحلیلی و تکیه بر منابع کتابخانه‌ای، به بررسی دقیق وظایف حکومت اسلامی در تربیت سیاسی جامعه از دیدگاه نهج‌البلاغه می‌پردازد. در این راستا، اهداف کلیدی تربیت سیاسی شامل ترویج آزاداندیشی، ایجاد صلح و امنیت پایدار، پرورش حس عدالت‌خواهی در جامعه و توسعه آموزش و پرورش به عنوان ابزاری برای توانمندسازی شهروندان مورد بررسی قرار می‌گیرند. همچنین، اصول بنیادین تربیت سیاسی شامل صداقت و شفافیت، مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی، شایسته‌سالاری در انتصاب‌ها، وفای به عهد و پیمان، مدارا و تساهل در برخورد با مخالفان، ظلم‌ستیزی و حمایت از مظلومان و حفظ وحدت و انسجام ملی مورد توجه و تحلیل قرار می‌گیرند. در پایان، روش‌های تربیتی مؤثر برگرفته از نهج‌البلاغه، از جمله افزایش سطح آگاهی عمومی، ترویج فرهنگ محبت و همدلی، استفاده از تشویق و تنبیه به عنوان ابزارهای تربیتی، نظارت مستمر بر عملکرد مسئولان و حفظ امانت‌داری در سپردن مسئولیت‌ها، مورد بررسی و ارزیابی قرار می‌گیرند.

واژگان کلیدی: نهج‌البلاغه، سیاست‌های تربیتی، اسلامی، فقه حکومتی.

مقدمه

۱. تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۱۱/۲۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۱/۳۱؛ تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۲/۱

۲. گروه فقه و مبانی حقوق، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران. hadi.smilzadeh@iau.ac.ir

۳. استادیار گروه ادیان و عرفان اسلامی، واحد بابل، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران.

hfallah.037@iau.ac.ir (نویسنده مسئول)

۴. استادیار گروه ادیان و عرفان اسلامی، دانشگاه آزاد اسلامی، بابل، ایران. rahman.valizadeh@iau.ac.ir

نهج‌البلاغه، مجموعه‌ای از خطبه‌ها، نامه‌ها و حکمت‌های امام علی (ع) است که به دلیل عمق معانی و آموزه‌های ارزنده‌اش، از اهمیت بالایی در میان منابع اسلامی برخوردار است. این کتاب نه تنها به عنوان یک منبع غنی در زمینه‌های اخلاقی و تربیتی شناخته می‌شود، بلکه در حوزه‌های سیاسی و اجتماعی نیز به عنوان مرجعی اساسی مورد توجه است. در یک نظام اسلامی که هدف آن تربیت انسان‌های متعهد به اصول و ارزش‌های اسلامی است، نهج‌البلاغه می‌تواند به عنوان یک منبع اساسی در تدوین سیاست‌های تربیتی مورد استفاده قرار گیرد. این مقاله با هدف بررسی تأثیر خطبه‌های نهج‌البلاغه بر سیاست‌های تربیتی در نظام اسلامی، با تأکید بر رویکرد فقه حکومتی تدوین شده است.

بیان مسئله

در نظام اسلامی، تعلیم و تربیت نقشی اساسی در شکل‌دهی به هویت فردی و اجتماعی و تحقق اهداف جامعه اسلامی دارد. با توجه به اهمیت این موضوع، بررسی و تبیین راهبردهای کلام امام علی (ع) در نهج‌البلاغه به عنوان یکی از منابع غنی معارف اسلامی، می‌تواند راهگشای تدوین سیاست‌های تربیتی کارآمد و متناسب با مقتضیات زمان باشد. این در حالی است که فقه حکومتی به عنوان چارچوبی برای اداره جامعه اسلامی، بر لزوم انطباق سیاست‌ها و راهبردها با مبانی شرعی و مصالح عمومی تأکید دارد. بنابراین، مسئله اصلی این است که چگونه می‌توان با بهره‌گیری از راهبردهای کلامی امیرالمؤمنین (ع) در تعلیم و تربیت و با رویکرد فقه حکومتی، سیاست‌های تربیتی را در نظام اسلامی تدوین نمود که ضمن حفظ اصالت و ارزش‌های دینی، پاسخگوی نیازهای جامعه و تحقق بخش اهداف متعالی نظام باشد؟

نویسنده معتقد است که روش تحقیق توصیفی-تحلیلی و کتابخانه‌ای، با تمرکز بر جمع‌آوری و تحلیل نظام‌مند اطلاعات از منابعی چون متون نهج‌البلاغه، منابع فقهی، اسناد تربیتی و کتب مرتبط، این امکان را به محقق می‌دهد که مفاهیم و اصول تربیتی را از نهج‌البلاغه استخراج کرده و با تبیین ارتباط آنها با فقه حکومتی، به ارزیابی سیاست‌های تربیتی نظام اسلامی بپردازد. به باور نویسنده، این روش، با وجود محدودیت‌هایی از قبیل تأثیر ذهنیت محقق و عدم امکان تعمیم‌پذیری کامل، به دلیل سهولت دسترسی به منابع و انعطاف‌پذیری بالا، ابزاری کارآمد برای بررسی موضوعات در حوزه‌های علوم انسانی و اسلامی محسوب می‌شود.

یافته‌ها

اهداف تربیت سیاسی بر مبنای نهج‌البلاغه با رویکرد فقه حکومتی

رساندن انسان به آزاداندیشی

آزادی یکی از آرمان‌های فطری انسان است که در طول تاریخ مورد توجه انسان‌ها بوده است. رهایی از مفاهیم انتزاعی و ذهنی است، مانند مفاهیم فلسفی که هرکس با توجه به مبانی نظری خود آن را مشخص کرده و مرزی برای آن ترسیم کرده است.

یکی از ساده‌ترین و حساس‌ترین جنبه‌های آزادی این است که انسان می‌تواند هر نوع فکر و اندیشه‌ای اعم از اجتماعی، فلسفی، سیاسی، مذهبی و... را انتخاب کند و بپذیرد. او مختار است هر آنچه را از حقیقت روح و اندیشه او سرچشمه می‌گیرد، بدون هیچ احساس نگرانی و ترس انتخاب و بیان کند (ولایی، ۱۳۷۷، ۱۲۴).

امام علی (ع) می‌فرماید: «لا تکن عبد غیرک و قد جعلک الله حراً؛ «خداوند تو را آزاد آفریده، بنده دیگران مباش» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ۳۷۸). بر اساس آموزه‌های مکتب علوی همه انسان‌ها آزادند و هرگز نباید اسیر و برده‌ی دیگران شوند.

نظر محقق: فقه حکومتی، بر پایه آموزه‌های اسلامی، باید به حقوق شهروندی توجه داشته باشد، ازجمله: حفاظت از آزادی‌های مذهبی و اجتماعی؛ افراد باید بتوانند به مناسک مذهبی خود بپردازند و افکار و عقاید مختلف را ابراز کنند. حقوق سیاسی حق تعیین سرنوشت و مشارکت در امور سیاسی باید محترم شمرده شود؛ این حق، بخشی از آزادی طبیعی هر فرد محسوب می‌شود. پیوند فقه حکومتی با آزادی بر مبنای اصول اسلامی و آموزه‌های امام علی (ع)، نه تنها به ایجاد یک نظام فقهی عادلانه می‌انجامد، بلکه باید از عدالت، اخلاق و آزادی همپوشانی درست و هماهنگی میان حقوق فردی و جامعه حمایت کند. فقه حکومتی باید به گونه‌ای سیاست‌ها و قوانین را شکل دهد که باعث توسعه آزادی‌های فردی و اجتماعی و در عین حال تأمین نیازهای اجتماعی و تحقق عدالت شود.

ایجاد امنیت و صلح

امنیت

فرهنگ معین، امنیت را «ایمن شدن، در امان بودن» تعریف می‌کند (معین، ۱۳۸۷، ۱۵۵). امنیت به‌طور گسترده در مفهومی به کار می‌رود که به صلح، آزادی، اعتماد، سلامت و موقعیت‌های دیگر اشاره دارد که در آن فرد یا گروهی از افراد احساس آزادی از نگرانی، ترس، خطر یا تهدید می‌کنند. علل داخلی یا خارجی دارند (میرعرب، ۱۳۷۹، ۴۸). امام علی (ع) یکی از انگیزه‌های قیام صالحان را امنیت در جامعه می‌داند و می‌فرماید: «اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنَّهُ لَمْ يَكُنْ الَّذِي كَانَ مِنَّا مُنَافَسَةً فِي سُلْطَانٍ وَلَا التَّمَاسُّ شَيْءٍ مِنْ فَضُولِ الْخَطَامِ وَلَكِنْ لِيَرُدَّ الْمَعَالِمَ مِنْ دِينِكَ وَتُظْهَرَ الْإِصْلَاحُ فِي بِلَادِكَ، فَيَأْمَنَ الْمَظْلُومُونَ مِنْ عِبَادِكَ وَتُقَامَ الْمُعْظَلَةُ مِنْ حُدُودِكَ»؛ «خدایا تو می‌دانی که آن که مال من بود در سلطنت رقیب نیست و از خدا چیزی نمی‌خواهد. اما نشانه‌های حق و دین تو را می‌خواستیم. به جای خود بازگردید و در سرزمین خود اصلاح کنید تا بندگان مظلوم شما در آرامش زندگی کنند و قوانین و مقررات فراموش شده شما دوباره اجرا شوند (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ۱۷۴). لذا می‌توان از امنیت به عنوان وجه جامع کارکردهای سیاسی و اصلی‌ترین عنصر در تربیت سیاسی یاد

کرد. بر این اساس، حکومت‌ها، موظف هستند حق امنیت شهروندان جامعه خویش را فارغ از هردین و مذهبی، تضمین کنند. چنان‌که حضرت امیر(ع) در خطبه ۱۵۹ به این مهم اشاره نموده‌اند:

وَلَقَدْ أَحْسَنْتُ جِوَارِكُمْ وَ أَحْطْتُ بِجُهِدِي مِنْ وَرَائِكُمْ وَ أَعْتَقْتُكُمْ مِنْ رِبْقِ الدُّلِّ وَ خَلَقِي الضَّيِّمِ، شُكْرًا مَنَى لِلْبَرِّ الْقَلِيلِ وَ إِظْرَاقًا عَمَّا أَدْرَكُهُ الْبَصَرُ وَ شَهْدَةً الْبَدَنُ مِنَ الْمُنْكَرِ الْكَثِيرِ. با شما به نیکویی (با هر دین و مذهبی) زندگی کردم، و به قدر توان از هر سو نگهداری شما دادم، و از بندهای بردگی و ذلت شما را نجات داده و از حلقه‌های ستم‌رهای بخشیدم، تا سپاسگزاری فراوان من برابر نیکی اندک شما باشد، و چشم‌پوشی از زشتی‌های بسیار شما که به چشم دیدم و با بدن لمس کردم.

لذا کارکرد حکومت اسلامی در تأمین امنیت جامعه خویش، به مؤمنان و مسلمانان اختصاص نداشته، بلکه تأمین امنیت همه انسان‌ها و شهروندان در زمره وظایف دولت اسلامی به شمار می‌رود. روایتی را که از حضرت علی در خصوص توبیخ و هشدار نسبت به درآوردن خلخال از پای زن اهل ذمه نقل شد، باید در این راستا ارزیابی کرد.

وَلَقَدْ بَلَغَنِي أَنَّ الرَّجُلَ مِنْهُمْ كَانَ يَدْخُلُ عَلَى الْمَرْأَةِ الْمُسْلِمَةِ وَ الْآخَرَى الْمُعَاهِدَةِ، فَيَنْزِعُ حِجْلَهَا وَ قَلْبَهَا وَ قَلَائِدَهَا وَ رُعْتَهَا مَا تَمْتَنِعُ مِنْهُ إِلَّا بِالْأَسْتِزْجَاعِ وَ الْإِسْتِزْحَامِ، ثُمَّ انْصَرَفُوا وَافِرِينَ مَا نَالَ رَجُلًا مِنْهُمْ كَلَمٌ وَ لَا أَرِيقٌ لَهُمْ دَمٌ. فَلَوْ أَنَّ امْرَأًا مُسْلِمًا مَاتَ مِنْ بَغْدٍ هَذَا أَسْفًا مَا كَانَ يَهْ مَلُومًا بَلْ كَانَ يَهْ عِنْدِي جَدِيرًا. به من خبر رسیده که مردی از لشکر شام به خانه زنی مسلمان و زنی غیرمسلمان که در پناه حکومت اسلام بوده وارد شده، و خلخال و دستبند و گردنبند و گوشواره‌های آنها را به غارت برده، درحالی که هیچ وسیله‌ای برای دفاع، جز گریه و التماس کردن نداشته‌اند (نهج البلاغه، ۱۳۷۹، ۵۰).

صلح

«اهل لسان در معنای این کلمه اختلاف دارند، برخی می‌گویند «سِلْم» به کسر «سین» به معنای «صلح» بوده و به فتح «سین» معنایش «تسلیم» و «اطاعت» است. بعضی گفته‌اند: فتح «سین» به معنای صلح است و به کسر «سین»، «اسلام» است» (ابوالفتوح رازی، ۱۴۰۸، ۱۶۳). سلم یا سلم در لغت‌نامه‌ها در معانی رهایی از آفات ظاهری و باطنی، صلح، ضد جنگ و اسلام تعریف شده است (ابن‌منظور، ۱۴۱۴، ۳۴۴). راغب اصفهانی «آن را در نجات از عیب و روی‌گرداندن از بلاها» در مفردات تعریف کرده است (راغب اصفهانی، ۱۳۹۴، ۵۴۲).

حضرت علی (علیه‌السلام) قبل از ورود به شهر نزدیک کوفه به خوارج که داستان حکمیت را نپذیرفتند، پاسخ داد: «فإنما فعلت ذلک لیتبین الجاهل، و یتثبت العالم، و لعل الله أن یصلح فی هذه الهدنة أمر هذه الأمة، ولا تؤخذ بأکظامها، فتعجل عن تبین الحق، و تنقاد لأول الغی»؛ «این کار را کردم تا جاهل خطای خود را بشناسد و عاقل بر نظر او ثابت قدم بماند و شاید در این دوران آشتی و صلح، خداوند کار کند. تصحیح کند و راه تحقیق و شناخت حقیقت را بگشاید تا در جست‌وجوی حقیقت بشتابند و تسلیم نخستین فکر گمراه نشوند» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ۱۶۶).

نظر محقق: امنیت و صلح به عنوان یکی از مؤلفه‌های اساسی فقه حکومتی در خدمت به اجتماع، نه‌تنها برای تأمین منافع مسلمانان بلکه برای تمام شهروندان و ساکنین تحت حاکمیت اسلامی از بالاترین اولویت‌ها برخوردار است. بر اساس مبانی فقهی، حکومت اسلامی موظف است با تأسیس نهادهای قانونی و نظارت مؤثر، فضایی امن و عادلانه را برای همه افراد ایجاد کند که در آن، حقوق انسانی و کرامت افراد به طور کامل محترم شمرده شود. این رسالت، نمایانگر تعهد عمیق فقه حکومتی به تحقق عدالت اجتماعی و تأمین امنیت عمومی است، به‌طوری که هر شخص، چه مسلمان و چه غیرمسلمان، بتواند آزادانه و بدون ترس از تهدید، به انجام فعالیت‌های دینی، فرهنگی و اجتماعی خود بپردازد. در این راستا، فقه حکومتی تأکید می‌کند

که تأمین امنیت، نه تنها وظیفه‌ای شرعی و اخلاقی برای حاکمان است، بلکه نیاز اصلی جامعه‌ای سالم و پویاست که در آن، همگان تحت پوشش حمایت‌های قانونی و اجتماعی قرار گیرند. از این رو، امنیت و صلح به عنوان یک اصل بنیادین در فقه حکومتی، پیوندی تنگتنگ با حاکمیت عادلانه و احترام به حقوق بشر دارد و باید به عنوان محور اصلی نظام سیاسی در نظر گرفته شود.

پرورش روح عدالت‌خواهی

«عدل» در لغت به معنای «دادن» و «انصاف» است و عدالت به معنای «دادگری» و نقطه مقابل «ظلم» است (معین، ۱۳۸۷، ۶۹۴)؛ چنان که امام علی (ع) می‌فرماید: «عدل هر چیزی را سر جای خود قرار می‌دهد» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹، ۵۲۶). تعادل در کار و دوربودن از افراط و تفریط، در اهمیت عدالت همین بس که خداوند انگیزه بعثت پیامبران را اقامه عدل می‌داند (حدید، ۲۵). بهره‌بردن از عدالت به مثابه یک سند قاعده و رویکرد در فرایند کشف احکام تنها بخشی از کار لازمی است که باید لحاظ شود و بسط منطقی یابد. ضرورت دیگری که باید به منصفه ظهور رسد حاکم کردن گفتمان عدالت در اجرای احکام مکشوف است که باید همگان به‌ویژه کارگزاران نظام یا التزام به قانون و اجرای دقیق آن، آن را مطمح نظر خویش قرار دهند. حقیقت این است که با تولید فقه حکومتی و اجرای صحیح آن در جامعه، به‌طور طبیعی عدالت در جامعه گسترش خواهد یافت. در اینجا است که سخن برخی از اندیشمندان مسلمان رخ می‌نماید که می‌گویند: عدالت چیزی جز التزام به قانون و اجرای آن نیست. طرفه اینکه قانون مولود عدالت است با این همه اجرای قانون نیز خود عین عدل است به بیان دیگر مهم ترین بستر برای تحقق عدالت در جامعه وجود حکومت اسلامی با حاکمیت امام معصوم در عصر حضور و فقیه عادل در عصر غیبت است. حکومت اسلامی نیز در صورتی در این وظیفه ختیر موفق خواهد بود که برنامه‌ای جامع و هم‌ساز با زمان و مکان داشته و بر اساس آن گام بردارد. فقه حکومتی همان نرم‌افزار جامعی است که نیازهای حکومت اسلامی در تمامی جنبه‌های زندگی اجتماعی و جامعه انسانی را پاسخ می‌گوید. بدیهی

است نتیجه طبیعی اجرای صحیح فقه حکومتی در جامعه توسط حاکمان و دولتمردان بسط و گسترش عدالت خواهد بود (مشکاتی، ۱۳۹۳، ۱۰۲).

توسعه آموزش و پرورش

امام علی(ع) دانش را زیربنای همه خوبی‌ها و موفقیت‌های مادی و معنوی و معیار ارزیابی انسان می‌دانست. به نظر او تربیت صحیح پایه و اساس همه سعادت‌هاست و همه چیز در سایه تربیت صحیح اداره می‌شود. ایشان در حکمت ۱۴۷ خطاب به کمیل بن زیاد می‌فرماید: «مردم سه گروه هستند: دانشمند الهی، دانش طلبان بر راه نجات و پشه‌های خوش باد و توفان و همیشه سرگردانی که هر صدایی را دنبال می‌کنند و به سوی هر بادی متمایل می‌شوند نه از روشنائی دانش بهره گرفتند و نه به ستون محکمی پناه بردند» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ۴۷۰). همچنین آن حضرت در جایی دیگر می‌فرماید: «هیچ افتخاری مانند دانش نیست» (عزیزی، ۱۳۸۴، ۸۷).

نظر محقق: در فقه حکومتی، یکی از اصول اساسی توجه به تعلیم و تربیت جامعه است. حکومت اسلامی وظیفه دارد تا بسترهای لازم برای آموزش و پرورش سالم را فراهم کند. تعالیم امام علی(ع) به ما می‌آموزد که آموزش صحیح و تربیت اخلاقی، پیش‌نیاز ایجاد یک جامعه با ثبات و مبتنی بر ارزش‌های اسلامی است.

امام علی(ع) در تحکیم هویت اجتماعی افراد و گروه‌ها، به ضرورت نظام آموزشی اسلامی تأکید دارد. فقه حکومتی این نظام را به عنوان ابزاری برای ترویج علوم دینی و انسانی و ایجاد بستری برای رشد فکر و اندیشه می‌بیند. بنابراین، وظیفه حکومت است که ضمن توسعه زیرساخت‌های آموزشی، مبانی دینی را در آن گنجانده و از طریق آن دانش‌آموختگان را به تفکر انتقادی و مستقل تشویق کند.

اصول تربیت سیاسی از منظر امام علی(ع)

صدافت در عرصه سیاست

صدافت را می‌توان اساسی‌ترین اصل سیاست‌های مدیریتی حضرت علی دانست. اگر صدافت از مجموعه اقدامات و رویارویی سیاست‌مداران با مردم حذف شود، عدالت، قانون‌مداری، حقوق بشر، عدالت اجتماعی و... بی‌معنا خواهد بود (محمدی ری‌شهری، ۱۳۷۹، ۱۲۲).

«لولا کراهیه الغدر لکنت من ادهی الناس ولكن کل غدره فجره و کل فجره، کفره»؛ «اگر نیرنگ ناپسند نبود، من زیرک‌ترین افراد بودم، ولی هر نیرنگی گناه و هر گناهی نوعی کفر و انکار است» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ۴۲۲).

در اندیشه سیاسی اسلام، حاکمان نباید از جهل مردم سوءاستفاده کنند یا به خاطر مصالح خود، حقایق را بپوشانند یا از گفتن حقایق که برای خود مضر است، خودداری کنند (علیخانی، ۱۳۸۲، ۷۱).

نظر محقق مبنی بر پیوند صدافت با فقه حکومتی

اصل صدافت: صدافت به عنوان اساسی‌ترین اصل در سیاست‌های مدیریتی حضرت علی(ع) نشان‌دهنده یکی از بنیادهای فقه حکومتی است. در این نظام، حاکمان موظف‌اند تا با مردم به صدافت رفتار کنند؛ زیرا صدافت پایه‌گذار عدالت، قانون‌مداری و حقوق بشر است. این امر در متن فقه حکومتی به عنوان یک ضرورت مطرح می‌شود که بدون آن، تحقق ارزش‌های انسانی و اسلامی ممکن نخواهد بود.

نقش اخلاق در سیاست: هم‌زمان با تأکید بر صدافت، امام علی(ع) به پیوستگی اخلاق و سیاست اشاره کرده و بیان می‌دارد که «اگر نیرنگ ناپسند نبود من زیرک‌ترین افراد بودم» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ۴۲۲). این بیان در فقه حکومتی به ما می‌آموزد که سیاست‌مداران نباید از جهل مردم سوءاستفاده

کرده یا حقایق را پنهان کنند. به این ترتیب، صداقت و شفافیت در سیاست به عنوان اساس کارآمدی و مشروعیت نظام حاکم معرفی می‌شود.

مسئولیت حاکمان: مطابق با دیدگاه امام علی (ع)، حاکمان باید خود را از آلودگی به نیرنگ و فریب دور نگه دارند و در تعامل با مردم تنها به صداقت تکیه کنند. این موضوع در فقه حکومتی به‌طور مستقیم با مسئولیت‌های حاکمان در قبال جامعه پیوند دارد. اگر حاکمان صداقت را نادیده بگیرند، خود را در معرض سقوط اخلاقی و سیاسی قرار می‌دهند و ممکن است نتایج ناگواری برای جامعه رقم بزنند.

وفاداری متقابل: امام علی (ع) بر این نکته تأکید دارد که «وفاداری همزاد راستی و صداقت است» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ۶۴)؛ به همین خاطر، در فقه حکومتی برای ایجاد اعتماد و وفاداری بین حاکمان و مردم، صداقت ضروری است و این وفاداری باید دوطرفه باشد. اگر مردم انتظار صداقت و وفاداری از حاکمان دارند، حاکمان نیز باید متعهد به رفتار صادقانه باشند.

بنابراین، در فقه حکومتی، صداقت نه تنها یک فضیلت اخلاقی است، بلکه به عنوان یک اصل اساسی در مدیریت سیاسی و اجتماعی در نظر گرفته می‌شود که می‌تواند به ایجاد عدالت، اعتماد و مشارکت فعال در جامعه کمک کند. این دیدگاه به ما یادآوری می‌کند که بدون صداقت، سیاست به تسلط بر قدرت و تأمین منافع شخصی تبدیل می‌شود که در نهایت به زیان جامعه خواهد بود.

اصل مسئولیت در عرصه سیاست

مسئولیت ریشه اصلی آن از سؤال، به معنای پاسخ‌گویی، بر عهده شخصی است که عهده‌دار امری است و در صورت تخلف، پاسخ‌گو خواهد بود. عنصر اصلی در شخصیت انسان که او را از حیوانات متمایز می‌کند، احساس تعهد به حق و فضیلت است. شرافت انسان در وجود او منشأ احساس مسئولیت در پیشگاه خداوند است (توسلی، ۱۳۸۰، ۹۲). امام

علی (علیه السلام) می‌فرماید: «السلطان ولی الله فی الارضه»؛ «حاکم اسلام ولی خدا در زمینش است» (نهج البلاغه، ۳۷۹، ۷۰۸). وظیفه، قانون و مسئولیت قانونی، افتخار بزرگی است که انسان بتواند حق را به عهده بگیرد و تکلیفی را به دوش بگیرد» (مطهری، ۱۳۷۸، ۱۰۷).

حضرت علی (ع) در نامه ۳۱ خود امام حسن (ع) را در مورد چهار ارزش مهم که در واقع مسئولیت‌های اجتماعی است، توصیه می‌کند: امر به معروف و نهی از منکر، تحمل سختی‌ها و مشکلات در راه حق و جهاد در راه خدا، کمک به فقرا و قرض الحسنه (ماندگار، ۱۳۷۹، ۱۱۳).

نظر محقق: مسئولیت در فقه حکومتی به عنوان یک اصل اساسی، نه تنها به وظایف قانونی حاکمان، بلکه به الزامات اخلاقی و اجتماعی آنها نیز می‌پردازد. این مفهوم به حاکم این امکان را می‌دهد که در شرایطی که باید تصمیمات حساس و سخت‌گیرانه‌ای اتخاذ کند، به ارزش‌های اسلامی و اصول عدالت در جامعه پایبند باشد. در فقه اسلامی، حاکمان به عنوان ولی فقیه یا نمایندگان خداوند بر روی زمین شناخته می‌شوند و این جایگاه، مستلزم برخورداری از سطحی از شفافیت و پاسخ‌گویی در فعالیت‌های حکومتی است.

رسیدگی به حقوق شهروندان، تضمین عدالت اجتماعی و مدیریت درست منابع عمومی از جمله مسئولیت‌های حاکمان است که در فقه حکومتی بر آن تأکید شده است. علاوه بر این، مسئولیت شامل نظارت بر اجرای قوانین و حفظ نظم اجتماعی می‌شود. فقه حکومتی نیز بر این اصل تأکید دارد که هرگونه انحراف از اصول اسلامی و اخلاقی می‌تواند به زوال مشروعیت نظام حکومتی منجر شود.

در این راستا، ابزارهای نظارتی و پاسخ‌گویی، مانند شوراها و نهادهای مدنی، باید تقویت شوند تا حاکمان به‌طور مؤثری تحت ارزیابی و کنکاش قرار گیرند. بنابراین، مفهوم مسئولیت در فقه حکومتی نه تنها به حاکمیت مشروع

و مؤثر کمک می‌کند، بلکه موجب تقویت اعتماد عمومی و ایجاد یک جامعه اسلامی سالم و مترقی می‌شود.

اصل شایسته‌سالاری در عرصه سیاست

در فرهنگ سنتی عرب، شایستگی‌ها جایگاهی در عزل و نصب نداشتند، بلکه نژاد، خون و تعلق به قبیله بود که بیشترین دخالت را در موقعیت‌های اجتماعی و سیاسی داشت (ماندگار، ۱۳۷۹، ۱۱۵).

امام علی (ع) این بزرگ مکتبی نیز در گفتار و رفتار خود بر این ویژگی تأکید می‌کرد. حضرت در سخنی می‌فرماید: «ای مردم، سزاوارترین مردم برای خلافت و امامت امت، تواناترین آنها در اداره آن و داناترین آنها در فهم مسائل به فرمان خداوند است. (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ۵۶۳).

نظر محقق: در فقه حکومتی، شایسته‌سالاری به عنوان یک اصول بنیادی مطرح می‌شود که تأکید بر انتخاب افراد مناسب برای مقامات و مناصب حکومتی را به همراه دارد. بر اساس آموزه‌های اسلامی، مسئولیت‌های اجتماعی و سیاسی باید به افرادی سپرده شود که دارای صلاحیت علمی و عملی لازم هستند تا بتوانند به بهترین نحو به نیازهای جامعه پاسخ دهند و عدالت را برقرار کنند.

شایسته‌سالاری در فقه حکومتی نه تنها به عنوان یک ضرورت، بلکه به عنوان یک تکلیف شرعی مطرح می‌شود. به عبارتی، برگزیدن افراد ناکارآمد یا ناتوان می‌تواند فساد و تباهی را در جامعه به همراه داشته باشد و مخالف اصول عدالت و کارآمدی است که فقه اسلامی به آنها تأکید می‌کند.

همچنین، فقه حکومتی به تعمیق مفاهیم عدالت و کارآمدی در سیاست می‌پردازد. این امر از طریق وضع احکام و قوانین شفاف و منطقی، تثبیت ساختارهای نظارتی و ایجاد بسترهای مشارکت عمومی میسر می‌شود. انتخاب افراد بر مبنای شایستگی، به تقویت این ساختارها کمک می‌کند و باعث ایجاد

حکومتی می‌شود که ضمن تأمین حقوق شهروندان، در تحقق اهداف اسلامی و اجتماعی نیز موفق باشد.

در نهایت می‌توان گفت فقه حکومتی با تکیه بر آموزه‌های اسلامی، شایسته سالاری را به عنوان یک اصل اساسی معرفی می‌کند که نه تنها به بهبود کارایی دستگاه‌های دولتی کمک می‌کند، بلکه به عدالت اجتماعی و تقویت اعتماد عمومی نیز می‌انجامد.

اصل وفای به عهد در فعالیت‌های سیاسی

این اصل از مبنای اخلاقی مورد تأیید عقل و مورد تأکید اسلام است، اما مدت‌هاست صاحبان قدرت و ثروت این اصل اخلاقی را در میدان رقابت در عرصه سیاست فراموش کرده و عهد شکنی می‌کنند. اما حضرت علی (ع) حتی به قیمت شکست در عرصه تصرف قدرت به آن پایبند بود (لنکرانی، ۱۳۷۹، ۵۲۸). امام علی در مورد وفای به عهد می‌فرماید: «ای مردم! وفاداری قرینه صداقت است (و این دو هرگز از هم جدا نمی‌شوند) و من سپر قوی‌تر و محافظ‌تر از آن نمی‌شناسم. کسی که از معاد آگاه است، هرگز عقد را بر هم نمی‌زند» (مکارم شیرازی، ج ۲، ۱۳۸۶، ۴۴۷).

نظر محقق: اصل وفای به عهد، به عنوان یک اصل اخلاقی و اسلامی، در فقه حکومتی نیز از اهمیت بالایی برخوردار است. وفای به عهد نه تنها به عنوان یک الزام اخلاقی در جامعه اسلامی شناخته می‌شود، بلکه به عنوان یک اصل بنیادین در حکمرانی نیز مورد توجه قرار دارد. فقه حکومتی بر این باور است که انتصاب و فعالیت‌های سیاسی باید بر پایه اصول اخلاقی مستحکم و پایبندی به تعهدات باشد. این بدان معناست که صاحبان قدرت و مسئولان حکومتی باید به وعده‌ها و قراردادهای خود با مردم و سایر مسئولان وفادار باشند. عهد شکنی نه تنها موجب بی‌اعتمادی عمومی می‌شود، بلکه می‌تواند به تضعیف اساس نظام سیاسی و اجتماعی منجر شود.

امام علی (ع) با تأکید بر وفای به عهد به عنوان «قرینه صداقت» نشان می‌دهد که این اصل در حکمرانی اسلامی جایگاه ویژه‌ای دارد. از نظر ایشان، وفای به عهد و صداقت از یکدیگر جدایی‌ناپذیرند و این ویژگی‌ها به تأمین امنیت و ثبات اجتماعی کمک می‌کند (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ۶۴). در این راستا، فقه حکومتی بر لزوم پاسخ‌گویی و مسئولیت‌پذیری مسئولان تأکید دارد و وفای به عهد را به عنوان یکی از راه‌های هم‌افزایی عدالت و کارآمدی در حکومت معرفی می‌کند. به این ترتیب، پایبندی به این اصل می‌تواند به تقویت مشروعیت و اعتبار حکومت‌ها در نظر مردم کمک کند و زمینه‌ساز حکومتی عادلانه و پاسخ‌گو خواهد بود.

اصل مدارا در عرصه سیاست

«مفهوم مدارا در عرصه‌های دینی، سیاسی و اجتماعی یکی از موضوعات جدید در فرهنگ اسلامی است و به معنای خویش‌نهادی نسبت به عقاید مخالف یا مجاز دانستن آگاهانه به اعمال یا عقایدی است که مورد قبول انسان نیست؛ اما با وجود توانایی مقاومت می‌تواند به آن اعتراض کند، اما به دلیل احترام به افکار و عقاید دیگران از انجام آن خودداری می‌کند» (حسنی، ۱۳۷۹، ۴۴۳).

امام علی در نامه ۴۶ نهج‌البلاغه خود به مالک اشتر می‌فرماید: «هر جا که بردباری بهتر است آن را تحمل کن و آنجا که جز با درشتی کاری انجام نگیرد، درشتی کن» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ۵۵۸).

نظر محقق: اصل مدارا در عرصه سیاست با رویکرد فقه حکومتی به عنوان یک اصل اخلاقی و عملی می‌تواند به شکل‌گیری جامعه‌ای عادلانه و آرام کمک کند. توجه به این اصل نه تنها در متون دینی بلکه در سیاست‌های جاری و مدیریتی روزمره نیز می‌تواند نقش بسزایی ایفا کند. در دنیای معاصر، جایی که چالش‌های اجتماعی و سیاسی به شدت پیچیده و متنوع شده‌اند، این اصل به عنوان یک راهبرد کلیدی برای رسیدن به حکمرانی پایدار و عادلانه می‌تواند مورد توجه و بررسی قرار گیرد.

اصل ظلم‌ستیزی در عرصه سیاست

امام علی (ع) در بخشی از سخنان خود به بحث ظلم‌ستیزی که یکی از مراتب آن ترک امر به معروف و نهی از منکر است، اشاره و این اصل را عامل اساسی سقوط تمدن‌ها می‌داند.

«...لاترکوا الامر بالمعروف و النہی عن المنکر فیولی علیکم اشرارکم»؛ «امر به معروف و نهی از منکر را ترک نکنید که تبهکاران بر شما چیره می‌شوند» (عاملی، ۱۴۰۱، ج ۱۱، ۷۸). نه تنها ترک ظلم و مرگ تفکر عدالت‌خواهانه به سلطه شر و ظالمان بر جامعه می‌انجامد، بلکه شرع و دین (و درواقع تفکر دینی و مذهبی) قوام و شالوده در نتیجه قدرت پویایی خود را از دست می‌دهد. امام علی (ع) در این رابطه می‌فرماید: «قوام و جوهره وجودی شریعت، امر به معروف و نهی از منکر است» (آمدی، ۱۳۷۳، ج ۴، ۵۱۸).

نظر محقق: استبدادستیزی نیز یکی از اصول تربیت سیاسی است که امام علی (ع) در نهج‌البلاغه بر آن تأکید فراوانی داشته است. مرگ تفکر ظلم‌ستیزی و عدالت اسلامی یکی از بزرگ‌ترین عوامل انحطاط جوامع بشری است که طرز فکر مردم و جامعه در مبارزه و مقابله با ظلم و طرز تفکر آنها به عدالت و عدالت‌خواهی می‌میرد. در این صورت، جامعه تسلیم ظلم می‌شود و ظلم را می‌پذیرد و لذا بدترین افراد بر جامعه مسلط می‌شوند. بنابراین، پیوند میان ظلم‌ستیزی و فقه حکومتی به شکل‌گیری نظامی عادلانه و پایدار کمک می‌کند که در آن حقوق انسان‌ها محترم شمرده می‌شود و جامعه به سمت تعالی و پیشرفت حرکت می‌کند.

اصل وحدت، ضرورت راهبردی امت اسلام

«وحدت» یکی از رموز تداوم حیات جامعه اسلامی، اقامه دین و حفظ آن است. زندگی انسان شریف از دیدگاه اسلام در سایه وحدت و انسجام اجتماعی فراهم خواهد شد.

امام علی (ع) در این باره می‌فرماید: «پس بدان در امت اسلام، هیچ‌کس همانند من وجود ندارد که به وحدت امت محمد (ص) و به انس گرفتن آنان به همدیگر از من دلسوزتر باشد. در این کار از خداوند اجر نیکو و عاقبتی شایسته می‌خواهم» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ۶۱۸).

نظر محقق: فقه حکومتی بر لزوم تشکیل حکومت‌هایی تأکید دارد که بر مبنای عدالت، همبستگی و احترام به همه مذاهب و دیدگاه‌های اسلامی بنا شده باشند. در این راستا، وحدت به عنوان پیونددهنده مسلمانان، زمینه‌ساز تحقق عدالت و جلوگیری از تفرقه و فساد در جامعه است. به عبارتی، وحدت امت اسلامی می‌تواند ضامن بقای فقه حکومتی و تحقق اهداف آن در راستای برقراری عدالت اجتماعی و حقوق بشر باشد.

بنابراین، تحقق اصل وحدت به عنوان یک ضرورت راهبردی، نه تنها مایه ثبات و همبستگی در میان مسلمانان است، بلکه اساس و بنیاد فقه حکومتی را تقویت می‌کند و موجب ایجاد نظام‌های اسلامی توانا و کارآمد می‌شود.

روش‌های تربیت سیاسی از منظر امام علی (ع)

آگاهی مردم در نهج‌البلاغه

روایات بسیاری نشان می‌دهد که حاکم اسلامی وظیفه دارد حدود اسلام و ایمان را به مردم بیاموزد. بر امام است که گستره اسلام و ایمان را به مردم ولایت خود بیاموزد (آمدی، ۱۳۷۳، ۴۵۳). آگاهی دینی مردم را بالا ببرد و راهنمایی‌های لازم را برای پیمودن مسیر رشد و کمال به آنها ارائه دهد. از سوی دیگر، از آنجایی که هدف اسلام، رسیدن به کمالات انسانی است، برای رسیدن به کمال باید از دستورات دین مطلع شد. هر حکومتی خود را مسئول پیشرفت و ترقی افراد جامعه می‌داند و رشد و پیشرفت واقعی از نظر دین اسلام، تأمین سعادت دنیوی و اخروی است. انسان برای زندگی نیاز به آگاهی و راهنمایی فراوان دارد؛ از آنجایی که او در معرض غفلت و خودخواهی است، بسیاری از حقایق از او پنهان مانده است. امام علی علیه‌السلام در عهدنامه

مالک اشتر به مالک می‌فرماید: «با دانشمندان، بسیار بحث کنید که منشأ توسعه و اصلاح شهرها و برقراری نظم و آبادانی است که در گذشته وجود داشته است» (نهج البلاغه، ۱۳۷۹، ۵۷۳).

نظر محقق

وظیفه حکومت در قبال آگاهی مردم: فقه حکومتی بر پایه این اصل استوار است که حکومت اسلامی وظایفی فراتر از صرفاً حفظ نظم و اجرای قوانین دارد. یکی از مهم‌ترین این وظایف، ارتقای سطح آگاهی دینی و عمومی مردم است. این آگاهی شامل آموزش احکام دین، ترویج اخلاق اسلامی و ارائه راهنمایی‌های لازم برای رشد و کمال فردی و اجتماعی می‌شود.

ارتباط آگاهی با پیشرفت و کمال: در فقه حکومتی، پیشرفت و کمال جامعه تنها به معنای توسعه اقتصادی و صنعتی نیست، بلکه شامل رشد معنوی و اخلاقی افراد نیز می‌شود. برای رسیدن به این کمال، آگاهی و دانش ضروری است. مردم باید با احکام دین، ارزش‌های اخلاقی و راه‌های رسیدن به سعادت دنیوی و اخروی آشنا باشند.

نقش حکومت در کاهش جرائم: بر اساس دیدگاه ارائه‌شده، عدم توجه حکومت به آگاهی و تعلیم مردم، می‌تواند زمینه‌ساز بسیاری از گناهان و جرائم در جامعه شود. این نشان می‌دهد که فقه حکومتی، آگاهی‌بخشی را به عنوان ابزاری برای پیشگیری از جرم و اصلاح جامعه می‌داند.

مسئولیت متقابل مردم و حکومت: فقه حکومتی تنها بر وظایف حکومت در قبال مردم تأکید نمی‌کند، بلکه مسئولیت‌های مردم در قبال حکومت و یکدیگر را نیز مورد توجه قرار می‌دهد. آگاهی مردم از حقوق و تکالیف خود، می‌تواند به مشارکت فعال‌تر آنان در اداره جامعه و نظارت بر عملکرد حکومت منجر شود.

به‌طور خلاصه، فقه حکومتی با استناد به نهج البلاغه، آگاهی مردم را به عنوان یکی از ارکان اصلی حکومت اسلامی می‌داند و بر نقش آن در پیشرفت،

کمال و اصلاح جامعه تأکید می‌کند. حکومت اسلامی وظیفه دارد با تعلیم و تربیت، آگاهی مردم را افزایش دهد و زمینه را برای مشارکت فعال‌تر آنان در اداره جامعه فراهم کند.

روش محبت در نهج‌البلاغه

«محبت» یکی از فضایل اخلاقی است که پایه‌های روابط اجتماعی افراد جامعه را مستحکم می‌کند و رابطه حاکم و فرمان‌برداران را نیز تقویت می‌کند؛ چه می‌شود که اگر رابطه حاکم و فرمانروا بر اساس عشق باشد، دوام حکومت حاکم را تضمین می‌کند. امام علی در مورد محبت و دوستی می‌فرماید: «التودد نصف العقل»؛ «اظهار محبت و دوستی نیمی از حکمت است» (نهج‌البلاغه، ۱۳۷۹، ۶۵۸).

نظر محقق: یکی از روش‌های تربیتی که امام در حکمت بالا اشاره کرده، اصل محبت است و در حکمت ۵۰ نهج‌البلاغه به چرایی آن پاسخ می‌دهد و می‌فرماید: «قلوب الرجال وحشیه فمن تالفها اقبلت علیه»؛ «دل‌های مردم گریزان است به کسی روی می‌آورد که محبت کند». و به وسیله همین محبت است که انسان قلوب مردم را تملیک می‌کند. به قول شاعر

دنیا همه هیچ و اهل دنیا همه هیچ/ ای هیچ برای هیچ بر هیچ مپیچ

دانی که پس از عمر چه ماند/ مهر است و محبت است و باقی همه هیچ

روش تشویق و تنبیه در نهج‌البلاغه

«تشویق و تنبیه منحصر به نظام تعلیم و تربیت نیست، بلکه اهمیت آن به حدی است که هیچ سیاست و برنامه‌ریزی‌ای، چه در جامعه کوچک و چه در یک کشور پهناور، بدون این دو عنصر کارساز نخواهد بود و اساساً نظام آفرینش بر مبنای «تشویق» و «تنبیه» استوار است» (ولی‌زاده، ۱۳۸۴، ۵۴).

اسلام به مجازات نگاه ویژه‌ای دارد که عاری از هرگونه افراط و تفریط است و در حد معتدل، مجازات را در مواردی به صورت محدود، اصلاح رفتارهای نامطلوب و با شرایط می‌پذیرد. حضرت علی (ع) به دلیل اهمیتی که برای سرنوشت مردم قائل بود و حساسیت خاصی که نسبت به کسانی که جان و مال مردم را بر عهده داشتند، همواره بر اعمال مأموران با کمال نرمی و مهربانی و با هشدار، آنها را از خیانت برحذر داشتند (نهج البلاغه، ۱۳۷۹، ۶۰).

نظر محقق: در اندیشه فقه حکومتی، که بر کارآمدی نظام اسلامی و برقراری عدالت تأکید دارد، روش‌های تشویق و تنبیه از جایگاه ویژه‌ای برخوردارند؛ چراکه این دو عنصر، نه تنها در نظام تعلیم و تربیت، بلکه در سیاست‌گذاری‌های کلان کشوری نیز نقش حیاتی ایفا می‌کنند و تضمین‌کننده‌ی کارآمدی و اثربخشی برنامه‌ها هستند. در این راستا، اعمال مجازات، با رویکردی اصلاح‌گرایانه و در چارچوب ضوابط شرعی، به عنوان ابزاری برای تعدیل رفتارهای ناهنجار و حفظ نظم اجتماعی پذیرفته می‌شود.

روش نظارت در نهج البلاغه

برای پیشبرد اهداف دولت، نظارت حقوقی متقابل بین دولت و ملت ضروری است که در راستای اجرای صحیح قوانین و احقاق حقوق دولت و ملت صورت می‌گیرد، درواقع ارتباط اصولی و معقول بین حاکمان و مردم و بالعکس در ارتقای دین، توسعه کشور و امور اصلاحی نقش سازندای دارد. تقریباً تمام سخنان حضرت علی (ع) که در امر به معروف و نهی از منکر آمده، مصداق بارز این روش است. امر به معروف و نهی از منکر این امکان را به مردم می‌دهد که در امور اجتماعی، فرهنگی و سیاسی خود دخالت کرده و پیشرفت آنها را دنبال کنند. مفهوم چنین سخنی این است که اگر این نظارت توسط مردم صورت نگیرد، افراد شرور و بدکار به قدرت می‌رسند. تربیت سیاسی کارگزاران نیز از طریق نظارت و مراقبت از شیوه‌های تربیتی آن حضرت است (حسینی، ۱۳۷۹، ۴۴۳).

نظر محقق: نظارت یکی از وظایف اصلی حاکم اسلامی در عرصه‌های مختلف حکومتی برای ارزیابی عملکرد و برنامه‌های نهادهای زیرمجموعه و بازایی نقاط قوت و ضعف آنهاست. نظارت عامل بازدارنده در برابر انحراف و عقب‌ماندگی‌ها و اعتدال و تنظیم حکومت و باعث مدیریت صحیح جامعه اسلامی می‌شود. همچنین با تأکید بر نظارت متقابل، ارتباط اصولی حاکم و مردم و امر به معروف و نهی از منکر، به دنبال ارائه یک مدل حکومت اسلامی است که در آن، قدرت حاکمان محدود و مسئولیت‌پذیر باشد و حقوق و آزادی‌های مردم تضمین شود. این مدل، با مبانی فقه حکومتی و نظریه ولایت فقیه سازگار است و می‌تواند به عنوان یک چارچوب نظری برای اصلاح و بهبود حکمرانی در جوامع اسلامی مورد استفاده قرار گیرد.

روش امانت‌داری در نهج‌البلاغه

هرکس در هر پست مدیریتی، امانت‌دار مردم است و باید از مال، آبرو، حیثیت و ناموس مردم محافظت کند. در این زمینه امام علی (ع) به مالک شتر دستور می‌دهد که به شخصی که می‌خواهد انتخاب کند توجه کند و با بررسی سوابق و عملکرد گذشته آنها ببیند که آیا آنها مورد اعتماد هستند یا خیر. به عبارت دیگر، بر اساس اندیشه سیاسی امام علی (ع)، امانت‌داری از ویژگی‌های بارز کارگزاران حکومت است. هرچه به آنان داده شود اعم از مناصب و اموال، مال عموم ملت است و مدتی نزد آنان امانت است؛ بنابراین، هر یک از مقامات حکومتی وظیفه دارند از امانت‌های مردم به خوبی محافظت کنند و از آنها در جهت منافع مادی و معنوی خود استفاده کنند (خوانساری، ۱۳۶۰، ج ۴، ۴۷).

نظر محقق: امانت‌داری یعنی احساس مسئولیت و عزم را جزم‌کردن و آماده‌شدن برای سپردن آن امانت به صاحب اصلی آن (ان الله یامرکم بالامانات الی اهلها) چه در مقیاس کوچک یا بزرگ‌تر مثل جامعه باشد. مفهوم «امانت‌داری» در فقه حکومتی، رابطه بین حاکمان و مردم را تعریف می‌کند. مناصب حکومتی نه حق، بلکه امانتی هستند که با شرایطی چون عدالت، شایستگی، پاکدامنی و شفافیت به افراد سپرده می‌شوند. تخطی از

این شرایط، مسئولیت قانونی و شرعی به دنبال دارد و نظارت عمومی، ابزاری برای پاسخ‌گو نگه داشتن مسئولان است. استفاده شخصی از منابع عمومی ممنوع بوده و ایجاد فرصت‌های برابر برای همه شهروندان، وظیفه حکومت است. هدف نهایی، استقرار حکومتی عادلانه، همراه با رفاه و امنیت اجتماعی برای همه افراد جامعه است.

پیشنهادهای راهکارهای خطبه‌های نهج‌البلاغه در زمینه تربیت سیاسی

خطبه‌های نهج‌البلاغه سرشار از آموزه‌های اخلاقی و تربیتی هستند که می‌توانند به عنوان پایه‌های سیاست‌های تربیتی در نظام اسلامی مورد استفاده قرار گیرند. امام علی (ع) در بسیاری از خطبه‌های خود بر اهمیت فضایل اخلاقی همچون صداقت، عدالت، و تقوا تأکید کرده‌اند. این مفاهیم می‌توانند به عنوان اصول اساسی در تربیت اسلامی و تدوین سیاست‌های مرتبط با آن مورد استفاده قرار گیرند.

عدالت

عدالت یکی از اصول محوری در نهج‌البلاغه است که امام علی (ع) بارها بر اهمیت آن تأکید کرده‌اند. عدالت نه تنها به عنوان یک فضیلت فردی، بلکه به عنوان یک اصل اجتماعی که باید در تمامی سطوح جامعه برقرار باشد، مطرح شده است. این اصل می‌تواند در تدوین سیاست‌های تربیتی برای تربیت انسان‌های عادل و پایبند به حقوق دیگران نقش اساسی داشته باشد.

تقوا

تقوا به معنای پرهیزکاری و حفظ حدود الهی، یکی دیگر از مفاهیم اساسی در نهج‌البلاغه است. امام علی (ع) تقوا را به عنوان شرط لازم برای موفقیت در زندگی فردی و اجتماعی معرفی کرده‌اند. تقویت تقوا در افراد می‌تواند به عنوان یکی از اهداف اصلی سیاست‌های تربیتی در نظام اسلامی مورد توجه قرار گیرد.

نقش تربیت در عدالت اجتماعی

یکی از ویژگی‌های برجسته خطبه‌های نهج‌البلاغه، تأکید بر عدالت اجتماعی است. امام علی (ع) در دوران حکومت خود تلاش بسیاری برای برقراری عدالت اجتماعی انجام دادند و در خطبه‌های خود نیز بر اهمیت آن تأکید کرده‌اند. تربیت انسان‌ها بر اساس عدالت اجتماعی می‌تواند به برقراری یک جامعه عادلانه و پایدار کمک کند. سیاست‌های تربیتی که بر اساس نهج‌البلاغه تدوین می‌شوند، باید به تربیت افرادی پردازند که به عدالت اجتماعی پایبند باشند و در راستای تحقق آن تلاش کنند.

تربیت سیاسی و اجتماعی در نهج‌البلاغه

امام علی (ع) در نهج‌البلاغه بر اهمیت تربیت سیاسی و اجتماعی افراد تأکید کرده‌اند. این برنامه‌ها باید به گونه‌ای طراحی شوند که دانش‌آموزان و دانشجویان با مفاهیم اصلی نهج‌البلاغه آشنا شوند و بتوانند آنها را در زندگی فردی و اجتماعی خود به کار گیرند.

ایجاد نهادهای تربیتی تخصصی با محوریت نهج‌البلاغه

برای اجرای مؤثر سیاست‌های تربیتی مبتنی بر نهج‌البلاغه، پیشنهاد می‌شود نهادهای تربیتی تخصصی با محوریت آموزه‌های نهج‌البلاغه ایجاد شوند. این نهادها می‌توانند به عنوان مراکز آموزشی و تربیتی برای آموزش معلمان، مدیران و مربیان تربیتی فعالیت کنند و در تدوین و اجرای برنامه‌های تربیتی نقش آفرینی کنند.

پژوهش‌های بیشتر در زمینه تربیت اسلامی با رویکرد فقه حکومتی

برای تدوین سیاست‌های تربیتی جامع و کارآمد، نیاز است که پژوهش‌های بیشتری در زمینه تربیت اسلامی با رویکرد فقه حکومتی انجام شود. این پژوهش‌ها می‌توانند به بررسی ابعاد مختلف تربیت در اسلام و استخراج راهبردهای عملی از آموزه‌های اسلامی کمک کنند.

برگزاری همایش‌ها و کارگاه‌های آموزشی

به منظور ارتقای سطح آگاهی عمومی و تخصصی نسبت به آموزه‌های نهج‌البلاغه و نقش آنها در تربیت اسلامی، پیشنهاد می‌شود همایش‌ها و کارگاه‌های آموزشی با مشارکت دانشگاه‌ها، حوزه‌های علمیه و مراکز فرهنگی برگزار شود. این برنامه‌ها می‌توانند به تبادل نظر و تجربه بین محققان و متخصصان در زمینه تربیت اسلامی کمک کنند و زمینه‌ساز تدوین سیاست‌های تربیتی کارآمدتر باشند.

استفاده از رسانه‌های جمعی برای ترویج آموزه‌های نهج‌البلاغه

رسانه‌های جمعی نقش مهمی در شکل‌دهی به افکار عمومی و تربیت نسل‌های جدید دارند. پیشنهاد می‌شود که آموزه‌های نهج‌البلاغه به عنوان بخشی از محتوای رسانه‌های جمعی در قالب برنامه‌های تلویزیونی، رادیویی و محتوای دیجیتال مورد استفاده قرار گیرد. این اقدام می‌تواند به ترویج ارزش‌های اخلاقی و دینی در جامعه کمک کند. با اجرای این پیشنهادها، می‌توان از ظرفیت‌های نهج‌البلاغه برای تدوین سیاست‌های تربیتی در نظام اسلامی بهره‌برداری کرد و گامی مؤثر در جهت تحقق اهداف تربیتی اسلامی برداشت. این اقدامات می‌توانند به تربیت نسلی مؤمن، مسئولیت‌پذیر و عادل کمک کنند تا بتواند در جهت توسعه و پیشرفت جامعه اسلامی نقش‌آفرینی کند.

نتیجه‌گیری

خطبه‌های نهج‌البلاغه که از سخنان و خطابات امام علی (ع) تشکیل شده‌اند، از جایگاه ویژه‌ای در میان منابع اسلامی برخوردارند و می‌توانند به عنوان یک منبع غنی و جامع برای تدوین سیاست‌های تربیتی در نظام اسلامی مورد استفاده قرار گیرند. تحلیل محتوای این خطبه‌ها نشان می‌دهد اصول اخلاقی، اجتماعی و دینی مطرح‌شده در آنها می‌توانند به عنوان مبانی اصلی سیاست‌های تربیتی اسلامی به کار گرفته شوند. در این مقاله، به بررسی مبانی

نظری تربیت اسلامی پرداخته شد و نقش فقه حکومتی در تدوین سیاست‌های تربیتی مورد بحث قرار گرفت. سپس آموزه‌های تربیتی نهج‌البلاغه در زمینه‌های اخلاقی، عدالت اجتماعی و تربیت سیاسی و اجتماعی تحلیل شد. نتایج این تحلیل‌ها نشان داد که خطبه‌های نهج‌البلاغه حاوی مفاهیم اساسی و کلیدی هستند که می‌توانند به عنوان راهنماهای عملی در تدوین سیاست‌های تربیتی یک نظام اسلامی با رویکرد فقه حکومتی مورد استفاده قرار گیرند. با توجه به نتایج این پژوهش، پیشنهاداتی برای به‌کارگیری کاربردی آموزه‌های نهج‌البلاغه در تدوین سیاست‌های تربیتی ارائه می‌شود، مانند تدوین و تبیین سیاست‌های تربیتی بر اساس عدالت. با توجه به تأکید امام علی (ع) بر عدالت به عنوان یک اصل محوری در نهج‌البلاغه، پیشنهاد می‌شود سیاست‌های تربیتی در نظام اسلامی بر پایه عدالت تدوین شود. این سیاست‌ها باید به گونه‌ای طراحی شوند که عدالت در همه ابعاد تربیتی، از جمله عدالت در دسترسی به منابع آموزشی و تربیتی، عدالت در تربیت اجتماعی و سیاسی، و عدالت در تربیت اخلاقی و معنوی رعایت شود.

پیشنهاده‌ها

با توجه به تحلیل‌های ارائه‌شده، در این بخش به برخی پیشنهادات عملی برای تدوین سیاست‌های تربیتی بر اساس آموزه‌های نهج‌البلاغه و فقه حکومتی پرداخته می‌شود.

۱. ایجاد نهادهای تربیتی بر اساس اصول اسلامی: نظام اسلامی می‌تواند نهادهای تربیتی ایجاد کند که بر اساس اصول اسلامی و آموزه‌های نهج‌البلاغه فعالیت کنند. این نهادها می‌توانند نقش مهمی در تربیت نسل‌های آینده ایفا کنند.

۲. تدوین کتب درسی با محوریت نهج‌البلاغه و گنجاندن آموزه‌های نهج‌البلاغه در برنامه‌های درسی: به منظور ترویج آموزه‌های نهج‌البلاغه و بهره‌گیری از آنها در تربیت نسل‌های آینده، پیشنهاد می‌شود این آموزه‌ها در برنامه‌های درسی مدارس و دانشگاه‌ها گنجانده شوند.

تدوین کتب درسی با محوریت آموزه‌های نهج‌البلاغه می‌تواند روش معرفی نهج‌البلاغه و آموزش آن با توضیحاتی درباره ضرورت شناخت ویژگی‌های نهج‌البلاغه جهت ارائه طرح آموزش و تربیت باشد.

فهرست منابع

۱. قرآن مجید.
۲. نهج‌البلاغه.
۳. اراکی، محسن (۱۳۹۳). *فقه نظام سیاسی اسلام*، جلد ۴، قم: انتشارات معارف.
۴. ادیب‌علی، محمدحسین (۱۳۴۲). *راه و روش تربیت از دیدگاه امام علی علیه‌السلام*، تهران: انتشارات مؤسسه انجام کتاب.
۵. باقری، خسرو (۱۳۷۰). *نگاهی دوباره به تربیت اسلامی*، تهران: انتشارات مدرسه.
۶. حسینی، محمد (۱۳۷۹). *درآمدی بر مبانی، اصول و روش‌های تربیت سیاسی از دیدگاه امام علی (ع)*، مقالات برگزیده همایش تربیت در سیره و کلام و امام علی (ع)، تهران: انتشارات تربیت اسلامی.
۷. خوانساری، جمال‌الدین محمد (۱۳۶۰). *شرح غررالحکم و دررالکلم*، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۸. دلشادتهرانی و ماه مهرپرور مصطفی (۱۳۷۸). *تربیت در نهج‌البلاغه*، تهران: انتشارات خانه اندیشه جوان.
۹. دلشادتهرانی، مصطفی (۱۳۸۲). *سیری در تربیت اسلامی*، تهران: انتشارات دریا.
۱۰. سیاح، احمد (۱۳۸۲). *المنجد*، جلد اول، تهران: انتشارات اسلام.
۱۱. سیف، علی‌اکبر (۱۳۸۲). *روانشناسی پرورشی*، تهران: انتشارات آگاه.
۱۲. شریف‌قرشی، باقر (۱۳۸۱). *نظام تربیتی اسلام*، جلد اول، تهران: وزارت ارشاد.
۱۳. شعاری‌نژاد، علی‌اکبر (۱۳۶۷). *فلسفه آموزش و پرورش*، تهران: انتشارات امیرکبیر.

۱۴. عزیزی، عباس (۱۳۸۴). *نهج‌البلاغه موضوعی*، تهران: انتشارات صلاه.
۱۵. علاقه‌بند، علی (۱۳۷۵). *جامعه‌شناسی آموزش و پرورش*، تهران: انتشارات بعثت.
۱۶. عمید، حسن (۱۳۶۲). *فرهنگ فارسی عمید*، تهران: انتشارات امیرکبیر.
۱۷. فایضی، علی و محسن آشتیانی (۱۳۴۱). *مبانی تربیت و اخلاق اسلامی*، قم: انتشارات روحانی.
۱۸. فراهیدی، خلیل بن احمد (۱۴۱۰ق). *العین*، جلد اول، قم: انتشارات هجرت.
۱۹. قائمی، علی (۱۳۶۲). *تربیت سیاسی کودک*، تهران: انتشارات شفق.
۲۰. قرشی، سیدعلی‌اکبر (۱۳۷۱). *قاموس قرآن*، تهران: دارالکتب اسلامیة.
۲۱. قلی‌پور ثانی، محسن (۱۳۸۰). *روشنفکران، نشریه مردم‌سالاری*، شماره ۲، سال اول.
۲۲. لنگرانی، محمدفاضل (۱۳۷۹). *آیین‌کشورداری از دیدگاه امام علی(ع)*، تقریر حسین کریمی، تهران: انتشارات فرهنگ اسلامی.
۲۳. محمدی ری‌شهری، محمد (۱۳۷۹)، *سیاست‌نامه امام علی(ع)*، ترجمه مهدی مهریزی، تهران: انتشارات دارالحدیث.
۲۴. معین، محمد (۱۳۸۷). *فرهنگ فارسی*، تهران: انتشارات فرهنگ‌نما.
۲۵. مطهری، مرتضی (۱۳۷۸). *حکمت‌ها و اندرزها*، تهران: انتشارات صدرا.
۲۶. مطهری، مرتضی (۱۳۶۶). *تعلیم و تربیت اسلامی*، تهران: انتشارات صدرا.
۲۷. مکارم‌شیرازی، ناصر (۱۳۸۶). *پیام امام امیرالمؤمنین (شرح نهج‌البلاغه)*، تهران: دارالکتب الاسلامیه.
۲۸. نیکزاد، محمود (۱۳۴۱). *کلیات فلسفه تعلیم و تربیت*، تهران: انتشارات کیهان.

۲۹. همت‌بناری، علی (۱۳۸۳). *نگرشی بر تعامل فقه و تربیت*، قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
۳۰. ولایی، عیسی (۱۳۷۷). *مبانی سیاست در اسلام*، تهران: انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۳۱. ولی‌زاده، مراد (۱۳۸۴). *تبیین ویژگی‌ها، چالش‌ها و پیامدهای مربوط به روش‌های تربیتی تشویق و تنبیه در تعلیم و تربیت اسلامی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه علامه طباطبائی.

عربی

۳۲. ابن فارس، احمد بن فارس بن زکریا (۱۳۸۷). *معجم مقاییس اللغة*، قم: مرکز دراسات الحوزه و الجامعه.
۳۳. ابن منظور، محمد مکرم (۱۴۱۴). *لسان العرب*، جلد ۵، چاپ سوم، بیروت: دارصادر.
۳۴. ابوالفتوح رازی، حسین بن علی (۱۴۰۸ ش). *روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن*، جلد ۳، مشهد: بنیاد پژوهش‌های اسلامی آستان قدس رضوی.
۳۵. راغب اصفهانی، حسین (۱۳۹۴). *مفردات الفاظ قرآن کریم*، قم: نوید اسلام.
۳۶. شیخ حر عاملی (۱۴۰۱ ق). *وسائل الشیعه*، به تصحیح عبدالرحیم ربانی شیرازی، تهران: مکتبه الاسلامیه.

مقالات

۳۷. پرور، اسماعیل (۱۳۹۰). *فقه حکومتی؛ چرایی، چیستی و چگونگی*، *سوره اندیشه*، دوره شماره ۵۶ و ۵۷.
۳۸. توسلی، حسین (۱۳۸۰). *فلسفه حق در اندیشه سیاسی آیت‌الله مطهری*، *علوم سیاسی*، شماره ۱۳.

۳۹. صالحی، اکبر و رحیمه‌السادات تهامی (۱۳۸۸). بررسی و تحلیل عوامل و موانع مؤثر در تربیت دینی بر مبنای سخنان حضرت علی علیه‌السلام در نهج‌البلاغه، **تربیت اسلامی**، شماره ۹.
۴۰. ضیایی‌فر، سعید (۱۳۹۱). رویکرد حکومتی به فقه، **علوم سیاسی**، دوره ۱۴، شماره ۵۳.
۴۱. علیخانی، علی‌اکبر (۱۳۸۲). اخلاق و سیاست در نگرش و روش امام علی (ع)، **علوم سیاسی**، شماره ۲۳.
۴۲. ماندگار، محمدمهدی (۱۳۷۹). نهج‌البلاغه و مبانی خط‌مشی‌گذاری در حکومت، **علوم سیاسی**، شماره ۱۱.
۴۳. مزینانی، محمدصادق (۱۳۸۲). روش‌های تربیتی سیاسی کارگزاران از منظر امام علی علیه‌السلام، **حکومت اسلامی**، شماره ۲۲.
۴۴. مشکانی‌سبزواری، عباسعلی (۱۳۹۰). درآمدی بر فقه حکومتی از دیدگاه مقام معظم رهبر، **حکومت اسلامی**، دوره ۱۶، شماره ۲.
۴۵. مشکانی‌سبزواری، عباسعلی (۱۳۹۳). عدالت در ساحت فقه حکومتی، **معرفت**، دوره ۲۳، شماره ۲.
۴۶. میریاقری، سیدمحمدمهدی و همکاران (۱۳۹۵). فقه حکومتی از منظر شهید صدر، **راهبرد فرهنگ**، شماره ۳۶.
۴۷. میرعرب، مهرداد (۱۳۷۹)، نیم‌نگاهی به مفهوم امنیت، ترجمه سیدعبدالقیوم سجادی، **علوم سیاسی**، شماره ۹.